

Hegels ”testamente”

Anders Bartonek

Ich will.

Rammstein

Jag ser fyra blinka här från min balkong.

Tänk på mig när enstaka gång.

Kjell Höglund

Hur ska döda människors önskningar kunna leva vidare efter deras bortgång? I vilken mån ska och bör deras viljor ges kraft att bli hörsammade? Kan det sägas vara upp till de efterlevande att fullfölja de dödas livsprojekt?

Till att börja med: det finns olika typer av döda och därmed olika möjliga eller behövda förhållningssätt gentemot dem. Hos Walter Benjamin förvandlades det filosofiska tänkandet till en historieciterande aktivitet genom vilken de dödas och i historien förtrycktas oförverkligade mål sattes i fokus i och för samtiden, nämligen både för att förlösa dessa mål, men också för att ge energi åt samtidens politiska kamper. Hos Benjamin handlar det därmed om att ge de svaga och röstlösa en röst. Men många döda har ju samtidigt haft stor betydelse efter sin tid på jorden, vissa i extrem utsträckning. Tänk bara på vilken direkt och rå påverkan Adam Smiths tänkande har haft och fortfarande har på jordklotet och dess invånare. Det finns alltså starka och svaga döda. Och egentligen vet ju alla vilka av dessa som blir hörsammade. Strängt taget är Smith och hans spöklika (men kanske inte fullt så) osynliga hand långt ifrån död.

Men här ska det varken handla om Benjamin eller Smith, utan om olika aspekter av G. W. F. Hegels rätts- och historiefilosofiska tänkande som berör frågan om de dödas inflytande och betydelse efter sin bortgång. Jag börjar med Hegels teori om arv och testamente. I den undersöks ett konkret rättslig-sedligt problem i vilket Hegels egen förståelse av vilken betydelse de dödas vilja ska erhålla efter sin bortgång synliggörs. Därefter kommer jag att diskutera Hegels teori om historien som

individernas slaktbänk liksom frågan om de världshistoriska individernas betydelse för världsandens gång. Hur ska de döda leva vidare enligt Hegel? I en tredje del kommer jag till sist att beröra frågan om Hegels egna filosofiska arv: Vad lever vidare? Men varför är frågan om arv och testamentering relevant och för vem? I detta samlade ljus över olika aspekter av Hegels tänkande tycks det framgå att frågorna om arv och testamente liksom om döda människors möjlighet till ett eftermäle generellt utgör en plattform på vilken en kedja av egendom och makt mellan generationer och patriarker kan länkas samman med syftet att motverka "klassresor" och andra brott av maktstrukturer.

Sedlighet och testamente

Hegels syn på arv och testamentering kan man finna i *Rättsfilosofins* §§ 178–80 (Hegel 1991). Här behandlas frågan om hur den dödes sista önskan ska gälla, det vill säga: Vilken rättslig giltighet bör de döda familjeöverhuvudenas eller patriarkernas sista vilja erhålla? Det är avgörande för Hegel att han kan formulera en lösning till detta problem som inte förfaller till godtycke, utan som är hållbar inom ramen för hans systematiska filosofi om sedligheten: det framväxta och mognande systemet av seder, traditioner och institutioner liksom den samhälleligt förmedlade och förfinade livspraxis som utgör en nations inre liv och framträdande förnuft.

Den tematik som leder fram till att frågan om testamenteringen utreds av Hegel är skedet av den naturliga upplösningen av familjen, alltså när föräldrarna eller särskilt familjefadern dör, något som hör till familjelivets kretslopp. Den fråga som uppstår i denna övergångssituation är vilken rättslig status familjens egendom ska ha, liksom till vem och hur den ska övergå utifrån sedliga kriterier. I modern tid har arvets problematik enligt Hegel blivit viktigare och svårare att ta itu med på grund av att släktingar i det borgerliga samhällets differentieringsprincip kan befinna sig väldigt utspridda. Hegel kritiserar här föreställningen om att egendomen i detta läge skulle bli ett herrelöst gods och att det skulle kunna fördelas utifrån godtyckliga anledningar och intressen. Enligt detta "infall" tillfaller egendomen den som snabbast tar den i besittning, vilket oftast är de närmaste släktingarna. Men denna föreställning förhåller sig enligt Hegel inte till familjeförhållandets rätta natur.

I denna situation av familjens sönderfall ges det alltså enligt Hegel på ett problematiskt sätt för mycket utrymme och frihet åt individernas

godtycke. Dels får den enskilde möjligheten att använda egendomen mer för egoistiska ändamål, men också att testamentera egendomen till en utvald krets istället för till den närmaste familjen. För Hegel blir härigenom den sedliga dimensionen något väldigt oklart och sårbart, godtycke och tillfälligheter riskerar att ta över. Dessutom ger det utrymme åt konflikter och fientliga handlingar mellan de besläktade individerna. Hegel argumenterar för att den dödes direkta godtycke inte kan göras till en rättslig princip och viktigast är att en testamentering inte skadar familjens substantiella rätt. Det är idén om familjen och därmed också sedligheten i stort som tjänar på att motverka godtyckets destruktiva kraft. Till synes motvilligt öppnar Hegel upp för testamentering endast i fallet att familjeförhållandet präglas av avstånd mellan släktingarna och att detta därmed har blivit mindre verksamt.

Tillägg om Gans

I tillägget till § 180 beskrivs denna möjlighet till testamentering med lite mer emfas. Testamentet behövs om det har uppstått en stor splittring och distansering inom familjen. En "vänskapens familj" kan bara få ta del av arvet om den nära familjen i form av äktenskap och barn saknas. Denna emfas är kanske inte märklig då det antas att Hegels liberalare kollega och trotjänare Eduard Gans, som tog sig an arvsfrågan på ett mer omfattande sätt än Hegel, var inblandad i redaktionen av tilläggsformuleringarna i *Rättsfilosofin*. Om Hegel själv helst inte ville tillåta testamentering alls, så formulerar Gans tydligare behovet av en balans mellan rätten till testamente och intestat-arv, alltså ett arv som inte grundar sig i ett testamente. Han menar i sina föreläsningar om *Naturrecht und Universalgeschichte* att arvsrätten måste vara både sedlig och privat. Enligt princip ska den enligt Gans främst innehålla intestat-arv, men det privata elementet måste också vara berättigat, vilket tar form i testamentet. Alla bör ha rättigheten att förfoga över en del av sin förmögenhet, vilket förstärks ju mer avståndet till de närmaste släktingarna växer (Gans 1981, s. 80–81). Gans ger därmed testamentet och den individuella friheten en större betydelse än vad Hegel gör.

Enligt Hegel måste testamenteringen generellt hållas i schack. Den dödes vilja är därmed underordnad i Hegels system, den är i princip bara till för att gå under i traditionens vidmakthållande, även om den kan ha ett visst inflytande på egendomens fortsatta liv. Helst ska testamentet enligt Hegel inte behövas. Men representerar inte Hegels "sedlighet" i

själva verket bara ett försök att hålla egendomen hos de samhällsskikt som redan har den? Handlar det inte om en transferering av makt som inte är intresserad av specifika individuella mäktiga, utan syftar till ett sedlig-systematiskt konserverande av makt? Och oavsett om den sedliga strukturen bidrar till en ordnad arvsföljd eller om ett testamente blir behövligt så gäller ju denna fråga per definition bara dem som har pengar, egendomslösa däremot har inte användning av vare sig testamente eller sedlighet. Ett testamente utan egendom är nonsens.

För att synliggöra detta behov att vidmakthålla maktstrukturer i oundvikliga men kritiska övergångar är det fruktbart att kort backa till Thomas Hobbes behandling av successionsordningens problem i *Leviathan*. För att förhindra att den styrda massan åter försätts i ett krigs- och naturtillstånd, utan i stället fortsatt skyddas av den absolut suveräna makten, är det avgörande för Hobbes att en tydlig successionsrätt ingår i suveränitetens princip. Särskilt inom ramen för en monarki krävs detta (en hel suverän församling dör inte på en gång), ty om "inte innehavaren av suveräniteten har rätt att förordna om successionen, så tillfaller denna rätt åter den oorganiserade massan" och detta "innebär en återgång till oredan och tillståndet av allas krig mot alla, tvärtemot det syfte för vilket monarkin först infördes" (Hobbes 2004, s. 175). Det gäller för Hobbes att täppa till dessa kritiska och farliga övergångar, enligt hans påståenden för massans skull, men i första hand kan man se det som att det är den suveräna maktens kontinuitet som behöver upprätthållas. Strukturellt är det som Hegel försöker uppnå med det sedliga arvet besläktat med Hobbes markering. Inte heller Hobbes är intresserad av särskilda enskilda härskare, utan är mån om att makt-sfären i sig är varaktigt befäst.

Slaktade, världshistoriska och upphävda döda

Frågan om hur människor lever kvar efter sin död behandlas också på ett annat sätt i Hegels tänkande. I sina historiefilosofiska föreläsningar behandlar Hegel (åtminstone) två typer av individer och deras respektive betydelse för historiens och andens framsteg. Till att börja med handlar det om de vanliga individer som drivs av sina intressen, lidelser och sin egenkärlek och som gemensamt i det borgerliga samhällets komplexa behovssystem utgör och driver på samhällets bildning, produktion och förfinande progress. Men dessa "egoister" är egentligen bara till för helhetens framsteg och instrumentaliseras och förbrukas

utifrån dess teleologi. Dessa individer offras enligt Hegel på andens och historiens slaktbänk, de glöms bort som de outhärliga men anonyma arbetsmyror de var (Hegel 2007, s. 19 och 21). Dessa massor av döda hörs inte efter sin död, deras syfte blev att gå under i och för det som skulle överleva dem och som de inte skulle få möjlighet att åtnjuta. För Hegel är detta rätt, andens helhet har absolut företräde.

Men Hegel diskuterar också en annan typ av individ, som har en mer fördelaktig roll, nämligen de han kallar de världshistoriska individerna. Exempelvis Caesar var en sådan heroisk individ som, även om han trodde att han agerade av egoistiska skäl, eller just eftersom han trodde det, hjälpte världsandens rörelse på traven precis när det var "på tiden" (Hegel 2007, s. 29–30). Dessa döda lever vidare på grund av sin ovärderliga betydelse för historien. Deras namn minns vi och även deras dåd, men det betyder inte att de lever vidare på ett sätt som motsvarar deras egna önskningar. De ingår i den kedja av VIP-personer som håller makt och egendom där dessa "hör hemma". Liksom i samband med arvsfrågan är Hegel inte egentligen intresserad av Caesars eftermäle för Caesars skull, utan bara för världshistoriens skull.

Skillnaden i betydelse mellan arbetsmyran och Caesar har viss likhet med skillnaden mellan Smith och de individer som Benjamin försökte ge möjlighet till artikulation. Utan att försöka förminska denna maktskillnad kan man säga att både myran och Caesar upphävs, däri är de lika. Båda är underordnade det allmänna, oavsett om vi minns dem eller inte. Det är så människan lever vidare hos Hegel. I upphävandet ligger som bekant en trefaldig betydelse: människorna lever vidare i meningen att deras verk blir ett nödvändigt stadium och en del i andens utveckling (de bevaras), och att de därmed deltar i att denna utveckling går framåt (de upphöjs), men trots allt går under (och förstörs) därigenom. Hegel kan därmed säga att alla röster hörs och framträder i den mån de någon gång har bidragit till historien. Huruvida detta överensstämmer med deras egna önskningar är för Hegel oviktigt, dessa har bara betydelse om de motsvarar Hegels begrepp om historia, politik och sedlighet, precis som med den döende familjefadern. Allt som inte är värt att upphävas bör lämnas åt glömskan.

Hegel vore väl själv att betrakta som en världshistorisk individ, och han har försökt att lämna ett ordentligt testamente efter sig genom att överföra sin förnuftiga rikedom i sedlighetens tjänst. Men detta kvarstår: de döda "hörs" hos Hegel bara genom sin historisk-systematiska inverkan, på annat sätt behöver de inte beaktas. Vi minns Caesar och He-

gel mer än vid namn, men knappast någon fabriksarbetare från Hegels tid. Individerna i det borgerliga samhället blir till ett maktmedel och reduceras till den produkt och nytta som anden testamenterar till sig själv enligt förnuftets väg. De blir egendomen de inte själva har, såsom blotta objekt, vilka med sin falska subjektivism driver anden framåt. Kvinnor blir i relation till det inte ens hörda (som manliga individer blir): de är inte en del av det borgerliga samhället, utan hålls kvar i familjens sfär. Sammantaget blir det avgörande för Hegel att föra vidare de mäktigas röst och arv till de kommande mäktiga i en sorts maktens testamentering och budkavle. Men ville Hegel själv som individ testamentera egoistiskt trots sin sedlighetsteori?

Hegels filosofiska "testamente"

Theodor W. Adorno är, något överraskande, väldigt mån om Hegels arv. I sina "tre studier" ägnade åt Hegel öppnar han med att problematisera hur man under Adornos samtid förhåller sig till Hegels arv, nämligen som något som man hade rätt att helt på eget bevåg använda eller förkasta utifrån egna samtida intressen, alltså som om dessa vore en obestridbar nollpunkt. Adorno vänder på detta perspektiv: vilken gestalt utgör vår tid egentligen utifrån Hegels tid? Kan det tvärtom vara så att samtiden i själva verket har halkat långt under standarden för Hegels reflektionsnivå (Adorno 2012, s. 47)? Det stämmer att Adorno under textens gång mer och mer utvecklar sitt argument om varför Hegels filosofi både är problematisk och misslyckas. Han skriver:

Anden har inte åstadkommit det. Man vet att systemets begrepp i sin eftertryckliga hegelska version, som ju inte motsvarar de positiva vetenskapernas deduktiva systembegrepp, vill bli förstått organiskt, såsom sammanväxandet och sammanvuxenheten av alla delmoment i kraft av en helhet, vilken redan är inneboende i vartenda ett. Detta systembegrepp implicerar den till allomfattning och till absolutitet utvecklade identiteten av subjekt och objekt, och systemets sanning störtar med denna identitet. Men den fullständiga försoningen genom anden mitt i den reellt antagonistiska världen är ett blott påstående. Den filosofiska antecipationen av försoningen begår en oförrätt mot den reella; vad som motsäger filosofin tillskriver den den lata existensen, såsom ovärdigt filosofin. Men ett lucklöst system och en åstadkommen försoning är inte samma sak, utan motsägelsen själv: systemets enhet härrör från oförsonligt våld. (2012, s. 67)

Men Hegels misslyckande talar ändå inte till fördel för Adornos tid. Trots alla problem som det går att se i Hegels systemförsök behöver vi återigen (åtminstone till att börja med) nå upp till Hegels nivå. Om Hegel hade anat var hans stafettpinne skulle hamna hade hans raseri antagligen kunnat immunisera honom mot kolera. I själva verket trodde han väl inte att det kunde finnas någon fortsättning efter hans absoluta kortslutning av anden och verkligheten, och vårt historiska facit av positivistisk tankeutarmning hade säkerligen försatt honom i fasa och åsamkat honom avgrundslika våndor. Inte ens världspatriarken Hegel fick påverka och styra sitt arv och minne, trots att han försökte. Hegels egen teori om det sedliga arvet fick rätt över honom själv. Liksom familjeöverhuvudena i *Rättsfilosofin* berövas även Hegel på sitt testamente. Och Adornos roll var ambivalent, han både hjälpte och försvårade vägen för Hegels filosofiska testamente.

Ett nyare argument för hur och varför Hegels arv inte förmådde föras vidare enligt den dödes önskan tar sin utgångspunkt i en inre omöjlighet i Hegels politisk-filosofiska system självt. Frank Ruda pekar övertygande (och med strukturella likheter till Adornos argument) på hur "Hegel's rabble" ("Hegels pöbel"), som Hegel själv diskuterar som en riskfaktor för staten, utgör just den frågan och det samhälleliga motstånd på vilket Hegel nödvändigt fallerar. Hegel insåg själv i *Rättsfilosofin* att om samhället och staten inte förmår garantera medborgarnas åtminstone basala välbefinnande så kommer det att bildas en "pöbel" som inte längre är intresserad av att delta i samhällets sätt att fungera. Men enligt Ruda är denna risk resultatet av en inre motsats i det borgerliga samhället. Det producerar med nödvändighet fattigdom och därmed är det "civila samhället [...] internt präglad av en brist som det inte kan åtgärda" (Ruda 2011, s. 33, redaktionens översättning). Det borgerliga samhället kan inte självt lösa detta problem med sin egen princip, och staten som hos Hegel i grunden accepterar det borgerliga samhället förmår inte heller detta. Där Hegels arv avsåg att innehålla statens slutliga fullbordande visar Ruda att det som snarare är kvar är insikten om dess misslyckande. Det Hegel meddelade sin eftertid är systemets omöjlighet. Då räckte inte ens monarkens övertygade "jag vill".

Även när det gäller det filosofiska arvet handlar det om hur de världshistoriska individerna, av vilka Hegel trodde sig vara den sista, för vidare sitt arv till kommande mäktiga, men utan att individen kan bestämma förloppet. Hegel, såsom den siste "Caesar", trodde nog att han byggde ett tillhåll för alla kommande patriarker. Hegel försökte sätta sig på sin

teoris tron som kronan på verket på den kedja av mäktig filosofi han såg bakom sig. Men i ljuset av Adorno och Ruda går det att konstatera att Hegel inte kunde styra sitt arv med ett tydligt testamente, och att motsatsen till innehållet i hans filosofi blev det han i verkligheten förmedlade. Men hierarkierna kvarstår. Och medan Hobbes och Hegel la all sin kraft på att upprätthålla denna kedja så kämpade Benjamin och Adorno och många andra emot den. Oavsett om maktöverföringen sker via sedlighet eller testamentering måste den brytas, och redan frågans betydelse för Hobbes och Hegel pekar på den ömma punkt som gör brottet i kedjan möjligt. Det visste de båda.

Litteratur

- Adorno, Theodor W. (1963) 2012. "Aspekter". I *Att läsa Hegel*, red. Anders Burman och Anders Bartonek. Hägersten: Tankekraft.
- Gans, Eduard. (1832/33) 1981. *Naturrecht und Universalgeschichte*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Hegel, Georg W. F. (1820) 1991. *Elements of the Philosophy of Right*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, Georg W. F. (1830/31) 2007. *The Philosophy of History*. New York: Cosimo.
- Hobbes, Thomas. (1651) 2004. *Leviathan*. Övers. Eva Backelin. Göteborg: Daidalos.
- Ruda, Frank. 2011. *Hegel's Rabble: An Investigation into Hegel's Philosophy of Right*. London och New York: Continuum.